

Історія філософії. Філософія освіти

УДК 168.522+003

Писемність як фактор виникнення та розвитку цивілізації: історико-філософський вимір

LITERACY AS A FACTOR IN THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF CIVILIZATION: A HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL DIMENSION

ВЕРШИНА Вікторія Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, просп. Науки, 72, Дніпро, 49045, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0784-4348>

МИХАЙЛЮК Олександр Володимирович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності, Український державний університет науки і технологій, вул. Лазаряна, 2, Дніпро, 49010, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3596-0250>

VERSHYNA Viktoriia Anatoliyivna – PhD in Philosophy, Associated Professor, Associate Professor at the Department of Philosophy, Oles Honchar Dnipro National University, 72 Nauky Ave, Dnipro, 49045, Ukraine

MYKHAILIUK Oleksandr Volodymyrovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Business Documentation Management and Information Activity, Ukrainian State University of Science and Technology, 2 Lazariana St., Dnipro, 49010, Ukraine

DOI <https://doi.org/10.54891/2786-7013/2026-1-6>

Анотація. Кризь призму історико-філософського та семіотичного аналізу досліджується роль писемності як фундаментального фактору становлення та розвитку цивілізації. Кардинальні зміни в різних напрямках розвитку суспільства, так чи інакше, пов'язані з інформацією. Історія людського суспільства – це історія інформаційних революцій, в результаті яких не тільки кардинально змінювалися способи обробки інформації, а й спосіб виробництва, стиль життя, системи цінностей. Проаналізовано перехід від дописемних суспільств до писемних, що супроводжувався радикальними змінами в когнітивних структурах, формах інституціоналізації влади та способах конструювання історичної пам'яті. Винайдження писемності називають другою інформаційною революцією (перша пов'язана з виникненням мови). Відбувся справжній прорив в продуктивності і якості фіксації інформації, а також її переміщення, зберігання, доступу, аналітичної обробки. Писемність дає можливість передачі інформації і знань за допомогою тексту, без безпосереднього переказу. Це принципово змінило характер комунікації. Винайдження писемності свідчило про народження нового менталітету. Перехід людства від первинної усної до писемної культури становить не лише історичну віху, але й глибоку філософську і когнітивну трансформацію. Абстрактне мислення, рефлексія та філософія як така стали можливими завдяки здатності людини екстерналізувати свої думки у вигляді фіксованого тексту. Писемність стала першою масштабною технологією екстерналізації (винесення назовні) людського досвіду. Вона розімкнула біологічні межі людської пам'яті, створивши автономне комунікативне середовище, в якому розвивається цивілізація. Винайдження писемності заклало фундамент для всіх наступних технологічних стрибків – аж до сучасної цифрової інфосфери. Сучасне суспільство структурно залишається продуктом тієї фундаментальної трансформації свідомості, яка відбулася з винайденням писемності. Писемність, книгодрукування та масове читання є технологіями, які не лише зберігають

© ВЕРШИНА Вікторія Анатоліївна, МИХАЙЛЮК Олександр Володимирович

інформацію, але й активно формують людську свідомість і соціальні структури. Розуміння їхніх негативних наслідків – відчуження знання, стандартизації мислення, розмиття епістемічної відповідальності – є критично важливим. Історичний аналіз цих медіа-трансформацій надає необхідний концептуальний апарат для осмислення сучасних викликів.

Ключові слова: інформація та інформаційна революція, писемність, цивілізація, держава та влада, семіотика, постплагіат, прекарізація знання.

Summary. *Through the prism of historical-philosophical and semiotic analysis, the role of literacy as a fundamental factor in the formation and development of civilization is explored. Radical changes in various directions of society's development are, in one way or another, related to information. The history of human society is the history of information revolutions, as a result of which not only the methods of information processing, but also the method of production, lifestyle, and value systems radically changed. The transition from pre-literate societies to written ones is analyzed, which was accompanied by radical changes in cognitive structures, forms of institutionalization of power, and methods of constructing historical memory. The invention of literacy is called the second information revolution (the first is associated with the emergence of language). There was a real breakthrough in the productivity and quality of information fixation, as well as its movement, storage, access, analytical processing. Literacy makes it possible to transmit information and knowledge using text, without direct translation. This fundamentally changed the nature of communication. The invention of literacy testified to the birth of a new mentality. The transition of humanity from a primary oral to a written culture is not only a historical milestone, but also a profound philosophical and cognitive transformation. Abstract thinking, reflection, and philosophy as such became possible due to the ability of a person to externalize their thoughts in the form of a fixed text. Literacy became the first large-scale technology for externalizing (bringing out) human experience. It opened the biological boundaries of human memory, creating an autonomous communicative environment in which civilization develops. The invention of literacy laid the foundation for all subsequent technological leaps – up to the modern digital infosphere. Modern society remains structurally a product of that fundamental transformation of consciousness that occurred with the invention of literacy. Literacy, printing, and mass reading are technologies that not only store information but also actively shape human consciousness and social structures. Understanding their negative consequences – the alienation of knowledge, the standardization of thinking, the blurring of epistemic responsibility – is critically important. A historical analysis of these media transformations provides the necessary conceptual framework for understanding contemporary challenges.*

Key words: *information and information revolution, literacy, civilization, state and power, semiotics, post-plagiarism, precarization of knowledge.*

Вступ. Як історія людського суспільства в цілому, так і життя окремого індивіда, нерозривно пов'язані з феноменом інформації. Поки що залишимо «за дужками» проблему визначення самого поняття «інформація» – на сьогодні як у науковій літературі, так і в повсякденному вжитку мають місце численні теорії, концепції, підходи та визначення цього поняття [11]. Спільного визначення інформації не вироблено, немає і достатньо загального бачення її природи. Одним з найбільш відомих є визначення, дане Н. Вінером: інформація – це назва змісту того, чим ми обмінюємося із зовнішнім світом, коли ми пристосовуємося до нього і відчуваємо свою адаптацію до нього [18]. У цьому визначенні найбільш важливим, на наш погляд, є поняття змісту зовнішнього світу.

Отже, будемо виходити з загального розуміння поняття інформації як моделі відображеної нею реальності. Інформація постає у вигляді процесів представлення, відображення, моделювання. Інформація – це завжди абстрактне уявлення про щось інше [2].

Аналіз останніх досліджень. Тема писемності та її значення в культурі практично неохопна. Виходячи з постановки проблеми в нашій статті, можна виділити праці, що

розглядають писемність не лише як суто історичний феномен, але і як складну семіотичну систему та фундаментальний етап трансформації інформаційного середовища суспільства. Цієї тематики так чи інакше торкалися такі визначні автори, як Ч. Пірс, Ж. Бодріяр, Р. Барт, З. Бауман, Ж. Дерріда, П. Бурдьє, Ю. Хабермас, М. Фуко, Л. Флоріді, У. Еко та ін. Більш конкретних питань, пов'язаних нашою тематикою торкаються М. Маклюєн, В. Онг, Дж. Гуді, Я. Ассман, Е. Ейзенштейн та ін. Серед українських авторів варто виділити О. Дзьобаня, О. Воєводіна, Ю. Полуляха, Г. Почепцова, О. Прудникову та ін.

Мета статті – крізь призму історико-філософського та семіотичного аналізу розкрити роль писемності як фундаментального фактору становлення та розвитку цивілізації.

Виклад основного матеріалу. Кардинальні зміни в різних напрямках розвитку суспільства, так чи інакше, пов'язані з інформацією. Історія людського суспільства – це історія інформаційних революцій, в результаті яких не тільки кардинально змінювалися способи обробки інформації, а й спосіб виробництва, стиль життя, системи цінностей. Загалом, можна сказати, що характер інформаційного обміну (система комунікації, запису та зберігання інформації) є вирішальним у соціогенезі. Характер комунікації, особливості домінуючих знакових систем і тип формалізації знання виступають як основні детермінанти економічного розвитку, соціальної організації, культури.

У суспільствах традиційного типу прагматичний і інформаційний аспекти діяльності злиті воедино, в результаті чого транслювання відповідних поведінкових норм в значній мірі досягається безпосередньо в процесі самої конкретної діяльності, минаючи стадію їх мовної артикуляції. Для характеристики традиційної культури важливо підкреслити її симпрактичність. Під симпрактичністю розуміється, перш за все, обумовленість культури в цілому практичною діяльністю. У цьому понятті відображено співвідношення прагматичного та інформаційного аспектів різних видів діяльності, властивих тому чи іншому суспільству. Життя людини традиційної культури – це, перш за все виконання одвічного ритуалу. Міфо-ритуальна система – це єдність сакрального «слова» і сакральної «дії». Ритуал виступає найдавнішим способом збереження інформації в безписемному суспільстві. Ритуал виконує комунікативну функцію, він не тільки фіксує, а й транслює передані традицією жорсткі культурні структури, забезпечуючи тим самим безперервність культури. Інформація, яка фіксувалася і зберігалася в системі практик, міфів, ритуалів містила в собі, по-перше, певну картину світу, а, по-друге, певну модель, стереотип, зразок поведінки людей в особливо значущих ситуаціях.

Поняття «інформаційна революція» є багатогранним і розглядається різними науками (філософією, соціологією, історією, кібернетикою) з дещо різних позицій. Загалом воно означає глибокі, якісні зміни в суспільстві, спричинені кардинальним перетворенням способів збору, обробки, зберігання та передачі інформації. Різні автори по-різному визначають кількість інформаційних революцій в історії людства. Дискусійним залишається, наприклад, питання чи можна вважати виникнення мови інформаційною революцією, чи мова є невід'ємним атрибутом людини як такої. На наш погляд, мова виростає з міфу як первинного переживання реальності, надбудовується над ним. У цьому відношенні, ми поділяємо думку М. Рапоса, що мовне мислення – це спосіб інтерпретації, який продовжується, не скасовуючи нелінгвістичних форм семіозису [16].

Л. Флоріді зазначає, що історія є синонімом інформаційної епохи. Людство жило в різних типах інформаційних суспільств, принаймні, з часів бронзового століття, епохи, яка знаменує собою винахід писемності. Лише тоді, коли стали доступні системи запису подій і, отже, накопичення і передачі інформації для майбутнього споживання, досвід, отриманий минулими

поколіннями, уроки, отримані минулими поколіннями, почали розвиватися експоненціально, м'яким або ламаркістським способом, і так людство увійшло в історію [8, с. 3].

Поняття «цивілізація» використовується в різних значеннях, зокрема, в значенні певного рівня розвитку людського суспільства. В еволюціоністських термінах формування цивілізації означає досягнення певної сходинки в розвитку суспільства і культури, і тим самим вона протиставляється дикості і варварству. В даному разі ми виходимо з того, що ідея цивілізації, котра виникла ще за часів Античності, була пов'язана з наявністю соціальної впорядкованості, передбачала протиставлення більш високого громадського порядку, з одного боку, – природі, з іншого, – варварства як символу негативної соціальної організації.

Основним фактором, що спричиняє виникнення і розвиток цивілізації, школою культурного матеріалізму вважається прогрес у сфері технологій та соціальності. У сумарному вигляді ознаки цивілізованості включають в себе: розвиток землеробства і ремесла, класове суспільство, наявність держави, міст, торгівлі, приватної власності і грошей, а також монументальне будівництво, «досить» розвинену релігію, писемність тощо. У цьому переліку варто підкреслити особливу значимість писемності.

Винайдення писемності називають другою інформаційною революцією (перша пов'язана з виникненням мови). Відбувся справжній прорив в продуктивності і якості фіксації інформації, а також її переміщення, зберігання, доступу, аналітичної обробки. Писемність дає можливість передачі інформації і знань за допомогою тексту, без безпосереднього переказу. Писемність дозволила людині ввести в обіг документ – неживий носій інформації. Це принципово змінило характер комунікації. Вона перестала залежати від міжособистісного контакту; підвищилася надійність передачі інформації на відстані; з'явилася реальна основа для зберігання і накопичення інформації, вона набула здатності передаватися в часі без безпосередньої участі людини. Оперування інформацією стало легшим, зазнав змін спосіб мислення. Винайдення писемності свідчило про народження нового менталітету. Перехід людства від первинної усності (primary orality) до писемної культури (literacy) становить не лише історичну віху, але й глибоку філософську і когнітивну трансформацію.

У філософському та епістемологічному вимірі перехід до писемності спричинив когнітивну революцію: абстрактне мислення, рефлексія та філософія як така стали можливими лише завдяки здатності людини екстерналізувати свої думки у вигляді фіксованого тексту. Цивілізація, якою ми її знаємо, є принципово текстуальною реальністю. Писемність стала першою масштабною технологією екстерналізації (винесення назовні) людського досвіду. Писемність розімкнула біологічні межі людської пам'яті, створивши автономне комунікативне середовище, в якому розвивається цивілізація. Цей процес можна вважати інформаційною революцією, яка заклала фундамент для всіх наступних технологічних стрибків – аж до сучасної цифрової інфосфери.

Без писемності немає цивілізації. Цивілізація виникає внаслідок винайдення писемності. Виникнення найдавніших цивілізацій Сходу хронологічно співпадає з виникненням писемності.

Деякі дослідники вважають, не писемність породжує нову технологію управління й державу як інший тип економічної та соціальної організації, а навпаки, виникнення держави з її диференційованою системою знань, єдиною релігією і поширенням єдиного закону на багато народів і етносів, що володіють різними мовами, які вимагають їх перекладу, як правило, приводить до виникнення писемності [5, с. 20]. Ми все ж вважаємо, що саме інформаційні технології, зокрема, виникнення писемності стало вирішальним фактором становлення цивілізації.

Виникнення писемності, звичайно, було пов'язане з економічними й політичними детермінантами. Історично писемність виникла з суто прагматичних, адміністративних та

економічних потреб раннях держав. Д. Шмандт-Бессера довела, що клинопису передувала система глиняних фішок для обліку товарів – тобто створення зовнішньої пам'яті для реди-стрибутивної економіки [17]. З часом ця система обліку еволюціонувала у потужний механізм влади. Формалізовані комунікативні практики, закріплені в бюрократичних текстах, конструюють соціальні інститути. Писемність стала інструментом інституціоналізації держави: закони, податкові реєстри та хроніки уможливили управління великими територіями, дистанціюючи владу від безпосередньої фізичної присутності правителя та надаючи їй нормативного, знеособленого характеру.

Писемність і виникнення держави пов'язані між собою причинно-наслідковим зв'язком. Писемність стала необхідною передумовою виникнення держави. Державність стає можливою з виникненням писемності. Писемність стала інструментом інституалізації влади. Закони (наприклад, Кодекс Хаммурапі), податкові реєстри та царські хроніки уможливили управління великими територіями, дистанціюючи владу від безпосередньої фізичної присутності правителя [12].

Тут варто згадати таку форму фіксації інформації, характерну для перших цивілізацій, як список. В адміністративних практиках Стародавнього Єгипту та Месопотамії списки використовувались для обліку податків, робочої сили та поставок. Проте списки виконували й інші важливі функції: вони впорядковували світ в умовах, де реальність сприймалася як потенційно хаотична і небезпечна – перерахування створювало відчуття структури. Те, що внесено до списку, існує; те, чого в списку немає – нереально. Закони у формі списків не стільки описували реальність, скільки створювали її нормативну версію: перелік дозволеного і забороненого окреслював межі допустимої поведінки. У цьому сенсі список не відображав порядок – він його виробляв. Перерахування тут безпосередньо пов'язане з владою: те, що внесено до списку, підлягає контролю; те, що не враховується, ніби не існує.

Важливо і те, що список завжди передбачає завершеність, він створює відчуття, що світ можна зафіксувати в чітких одиницях, а значить – утримати. У суспільствах, де невизначеність сприймалася як загроза, сама форма списку мала стабілізуючий ефект.

У. Онг стверджує, що писемність – це технологія, яка радикально реструктурувала людську свідомість. Усна культура спирається на мнемонічні формули, вона ситуативна та емпатична. Писемність об'єктивує слово, відокремлюючи того, хто знає (суб'єкт), від того, що відомо (об'єкт знання). Це створює дистанцію, необхідну для об'єктивного, аналітичного мислення та наукової раціональності [15]. П. Келлі розвиває ідеї У. Онга в сучасному контексті. Аналізуючи вторинні винаходи писемності на прикладі народів Західної Африки, він показує, як винайдення графічних систем змінює когнітивну архітектуру людини [13].

Дж. Гуді розвиває схожу тезу. Він аналізує специфічні графічні форми – списки, таблиці, матриці, які неможливі в усному мовленні. За Гуді, саме візуальне просторове розташування інформації на сторінці стимулювало розвиток класифікації, логіки та філософської категоризації (зокрема, у Стародавній Греції) [9].

Дописемні суспільства живуть у циклічному, міфологічному часі, де минуле постійно актуалізується через ритуал. З появою тексту виникає історичний час. Я. Ассман у концепції культурної пам'яті зазначає, що писемність дозволяє зберігати інформацію за межами біологічного життя трьох поколінь (комунікативної пам'яті). Тексти (священні писання, хроніки) формують нормативний образ минулого, який забезпечує ідентичність великих цивілізаційних спільнот протягом тисячоліть. Текст стає монументом. Пам'ять – це не просто засіб збереження інформації, а скоріше сила, яка може формувати культурну ідентичність і дозволяє культурам творчо реагувати як на повсякденні виклики, так і на катастрофічні зміни [6].

Але слід мати на увазі, що ставлення до писемності, до написаного тексту змінювалося протягом часу. Платон досить негативно ставився до писемності. У діалозі «Федр» (через вуста Сократа) він висловлює серйозну критику винайдення писемності. «Бо цей винахід вселить у душі учнів забутливість внаслідок занедбання вправ для вироблення пам'яті. Адже, покладаючись на письмо, вони будуть пригадувати за допомогою зовнішніх знаків, а не завдяки внутрішній силі. Отже, ти винайшов засіб не для запам'ятовування, а для пригадування. Своїм учням ти даси лише видимість мудрості, а не справжню мудрість. Вони будуть багато пізнавати з чужих уст, але без глибокого засвоєння, і їм буде здаватись, ніби вони багато знають, натомість здебільшого залишаючись невігласами, ще й нестерпними в спілкуванні. Тож вони стануть не мудрими, а лжемудрими» [3, с. 298]. І можна цілком певно стверджувати, що всі ці побоювання Платона збулися.

З семіотичної точки зору, перехід від усної традиції до письмової означає фіксацію мовного знака. Більш того, в міфологічній усній традиції слово є невіддільним від речі, отожднено з річчю або істотою, яку воно називає. Писемність сприяла розриву цього зв'язку, позбавила зафіксоване слово онтологічності і сакральності, що дало можливість довільно конструювати тексти і, врешті-решт, «манкувати» словами. Живе слово, яке в усному мовленні є динамічним процесом творення смислу, на письмі перетворюється на статичний об'єкт. Цей розрив між знаком та безпосереднім контекстом його породження створює простір для хибних інтерпретацій. Ця матеріальна сталість призводить до серйозних епістемологічних та соціальних наслідків. Писемність також постає фактором формування релігійного типу світогляду, оскільки дозволяє зафіксувати і транслювати божественне одкровенне слово у незмінній формі.

З точки зору семіотики, сакралізація є насильницькою зупинкою процесу смислотворення. Якщо за Ч. Пірсом мислення є безперервним діалогічним розгортанням знаків, то сакралізований текст (релігійний канон, закон, ідеологічний маніфест) декларує себе як фінальний, абсолютний знак. Значення «заморожується», а текст перестає бути запрошенням до діалогу, перетворюючись на догму. З семіотичної точки зору, цей процес можна розглядати як порушення безперервного творення смислу. Звертаючись до ідей Ч. Пірса та його концепту «людина як знак» (Man as a Sign), людське мислення розкривається як безперервний діалогічний процес інтерпретації. Натомість перехід до письмової традиції означає жорстку фіксацію знаку. Писемність відчужує автора від тексту, ініціюючи ситуацію, де інтерпретант починає взаємодіяти не з інтенцією творця, а з автономною структурою знаків.

Фіксація слова на матеріальному носії докорінно змінює епістемологічний статус самого висловлювання, породжуючи феномен сакралізації тексту. В усній традиції знання є плинним, контекстуальним і підтримується живим авторитетом мовця. Натомість писемність, відокремлюючи повідомлення від його творця, наділяє текст ілюзією автономної, об'єктивної та незмінної істини [16].

Оскільки сакральний текст вимагає правильного тлумачення, виникає потреба в інституції авторизованих інтерпретаторів (жертів, екзегетів, цензорів або академічних бюрократів). Писемність стає інструментом соціального контролю: право на істину монополізується вузькою групою «грамотних», тоді як більшість усувається від прямої участі у творенні знання. Питання влади – це питання розподілу знань та незнання. М. Фуко показав, що влада породжує знання, а знання і є влада. Питання влади – це ще й питання того, що людині доводиться знати, що вона змушена знати, що її змушують знати [10].

Сакралізація тексту породжує специфічний тип мислення, де посилання на зафіксований авторитет («так написано») замінює собою критичну верифікацію та логічне доведення. Текст

починає диктувати реальність, а не відображати її, створюючи жорсткі рамки, вихід за які таврується як єресь або помилка.

Влада – це інформаційна взаємодія між керівником і керованим. Історично комунікацією був примус іншого до виконання тієї чи іншої дії. Тобто для комунікації суттєвий перехід від говоріння Одного до дій Іншого [4]. Писемність посилює ці можливості. Сакралізація писаного тексту несе загрозу ідеологічної колонізації свідомості. Знак завжди ідеологічний, він несе в собі критерії ідеологічної оцінки (брехня, істина, справедливість, добро та ін. Де знак – там і ідеологія (М. Бахтін). Текст не буває нейтральним. Через читання суб'єкт інтеріоризує дискурси влади, навіть коли вважає себе критично мислячим. Гегемонія впроваджується не через наказ, а через наратив. У результаті формується ілюзорна свідомість, яка сприймає нав'язані категорії як власні думки.

Таким чином, перетворення тексту на сакральний об'єкт стало першим історичним кроком до відчуження людини від вільного пізнавального процесу. Ця догматизація заклала підґрунтя для пізніших криз: від цензури в епоху друкарства до сліпої довіри алгоритмічно згенерованим текстам у сучасній Інфосфері, де «написане» (або «видане машиною») апріорі сприймається як легітимне.

Винахід книгодрукування посилив і примножив наслідки винайдення писемності. З появою книги інформаційний обмін набув нових якостей. Стало можливим не тільки зберігати інформацію, а й зробити її масово-доступною. Рукописи призначалися для нечисленної еліти, книга ж набула поширення в масах. Книгодрукування стало найсильнішим за своїми наслідками, створивши сучасну картину світу з національних держав, оскільки книги на національних мовах активували націоналізм. Книга також стала першим промислово виробленим масовим продуктом, що дало поштовх подальшій промисловій революції. Саме книга трансформувала соціосистему, багато в чому створивши сучасну цивілізацію і сучасний тип людини.

Як зазначав М. Маклюєн, друкарство перевело людство з «акустичного» (колективного, залученого) простору у «візуальний» (лінійний, індивідуалістичний). Цей зсув мав кілька критичних наслідків: Практика мовчазного індивідуального читання зруйнувала обцинний характер передачі знань, сприяючи формуванню ізольованого індивідуалізму. Читання, особливо індивідуалізоване та інтровертне, сприяє ерозії горизонтальних зв'язків. Воно посилює аутизацію суб'єкта в символічному просторі, підміняючи живу соціальну взаємодію симуляцією діалогу з текстом.

Друкована книга стала першим масовим товаром. Це призвело до уніфікації мов і мислення, нівелюючи локальні наративи та діалекти на користь стандартизованих національних мов. Масове тиражування текстів створило ефект, за якого відповідальність за істинність висловлювання почала розмиватися. Авторитет друкованого слова часто переважає над його критичною верифікацією, створюючи передумови для маніпуляцій.

Універсалізація грамотності та масове читання, попри їхню освітню цінність, породили специфічні когнітивні та соціальні ризики. Споживання масової літератури та преси часто зводиться до пасивного сприйняття інформації, що пригнічує здатність до глибокої аналітики [14].

Крім того, гіперпродукція друкованих текстів стала передвісником сучасного стану інфосфери. Коли кількість доступних текстів перевищує когнітивні можливості людини їх опрацювати, виникає феномен інформаційної перенавантаженості. У цьому середовищі орієнтація знання зміщується з пошуку істини на швидке споживання фрагментованих даних, що знижує загальний рівень академічної та інтелектуальної доброчесності суспільства.

Універсалізація грамотності та історична гіперпродукція друкованих текстів стали концептуальним прологом до формування сучасного глобального інформаційного середовища.

Згідно з філософією інформації Л. Флоріді, наслідком безперервного розвитку технологій фіксації та передачі даних стало виникнення Інфосфери – не просто комунікаційної мережі чи сховища текстів, а фундаментальної онтологічної реальності. Інфосфера охоплює всю сукупність інформаційних сутностей, їхніх властивостей, взаємодій та процесів.

У контексті так званої «Четвертої революції», яку описує Л. Флоріді, відбувається радикальний антропологічний зсув: людство втрачає свою ексклюзивну позицію в центрі інформаційного всесвіту. Історичний процес екстерналізації пам'яті, розпочатий ще винайденням писемності, в Інфосфері сягає свого апогею. Людина перетворюється на «інфорга» (інформаційний організм), який існує в стані нерозривного гіперзв'язку, де межа між офлайном та онлайн остаточно стирається, формуючи безперервний досвід onlife [8].

Однак цей новий стан генерує глибокі епістемологічні кризи. Коли обсяги доступних текстів і даних експоненційно перевищують когнітивні можливості суб'єкта їх опрацювати та критично осмислити, знання набуває стану прекарності – воно стає хитким, вразливим, фрагментованим і тимчасовим. Орієнтація когнітивних зусиль зміщується з пошуку фундаментальної істини на швидке, поверхове споживання інформаційних потоків.

Одним із найбільш руйнівних наслідків цього інформаційного перенасичення є феномен дифузії відповідальності (*diffused responsibility*). У традиційній «Галактиці Гутенберга» авторство було чітко локалізованим, а відповідальність за істинність тексту несла конкретна людина або інституція. Натомість в умовах сучасної Інфосфери, де тексти постійно копіюються, компілюються, переписуються алгоритмами та взаємодіють через мережу нелюдських агентів, епістемічне агентство розмивається. Відповідальність за продукування та трансляцію смислу ніби розчиняється в самій мережі.

Ця дифузія створює пряму загрозу для академічної добросовісності та якості освітніх процесів. Плагіат, фабрикація даних та некритична компілятивність стають не просто етичними девіаціями окремих індивідів, а структурним симптомом самої Інфосфери. Коли текст остаточно втрачає свого онтологічного якоря у вигляді відповідального автора, академічний простір стикається з кризою верифікації та остаточною завмиранням глибинного семіозису.

С. Ітон показала, що ми живемо в епоху постплагіату, для якого, зокрема, характерне «гібридне» письмо (людина + штучний інтелект) [7].

Згідно з теорією цивілізації Г. Маклюєна, на сучасному етапі свого розвитку суспільство трансформується в е-суспільство або глобальне село. Розвиток електронних засобів комунікації повертає людське мислення до дотекстової ери, де лінійна послідовність знаків перестає служити культурною основою. Електронні комунікації формують тип сприйняття, відмінний від текстового. Можна констатувати падіння інтересу до книг та читання, втрачаються навички читання в суспільстві. Відбулося накладення візуальності, яка змінює домінування вербальності, одночасно з цим йде падіння інтелектуального рівня нових поколінь (Г. Почепцов). Глобальна інформатизація змінює розумову діяльність людини. Вплив Інтернету позначається на процесі інтерпретації інформації. Ілюзорна можливість отримання готової відповіді на будь-яке питання знижує інтерес та здатність до самостійної мисленнєвої діяльності. Ерудиція стає свого роду архаїчним пережитком. Власне мислення замінює мережева пошукова система. Аналітичне мислення, спрямоване на розуміння, на осягнення смислів, витісняється кліповим мисленням, здатним до оперування великими обсягами інформації, але без відповідного її розуміння, осягнення смислів. Відбувається, якщо можна сказати, «інтелектуальне спрощення» людини.

У. Еко ще в 90-і рр. XX ст. писав, що середні віки вже розпочалися. Але ми в своїй більшості того не усвідомлювали, не сприймали всерйоз. Зараз же ми до цього маємо

поставитися зі всією серйозністю. Перехід до Середньовіччя – фаза підвищеної новизни: руйнуються старі, усталені інститути, виникає нове варварство – як внутрішнє (кліпове мислення, функціональна безграмотність, втрата особистісної унікальності, масова культура, карнавалізація свідомості тощо), так і зовнішнє (міграція, війни), формується нова релігія – віра в технологію, в трансгуманізм, штучний інтелект. Теза Маклюєна про «глобальне село» в принципі узгоджується з цим твердженням. «Постдрукарський» чи навіть «постписемний» стан сучасної культури закономірно набуває спільних рис із догутенбергівською ерою. Нове варварство проявляється і в ставленні до книги і читання. Показовим, в цьому плані постає також постплагіат – як характерна для Середніх віків анонімність творчості.

Інформаційні революції, власне, формували культуру, змінювали вигляд культури, породжуючи, разом з тим, ряд протиріч, викликів і кризових явищ. Техніка і технології є невід’ємними складовими культури. Вони неминуче впливають на людину, її світогляд, тип свідомості, спосіб життя та ідентичність. Інформаційні технології мають амбівалентний характер – з одного боку, вони розширюють можливості людини, виступають у ролі «ментальних протезів» – від паперу і олівця до смартфона, від щоденника до планшета, від вузла на носовій хустці до комп’ютера [8, с. 95]. Технології, засоби масової інформації та комунікації – це всього лише інструмент, який дозволяє зробити обмін інформацією все більш зручним і швидким. Та з іншого – люди потрапляють в залежність від технологій.

Висновки. Писемність є онтологічною умовою цивілізації. В історико-інституціональному вимірі вона уможливила появу держави, права та релігії. У когнітивному і семіотичному вимірах – спричинила революцію абстрактного мислення, створивши простір для філософської рефлексії через оперування знаками. Нарешті, писемність породила саму історію як усвідомлений, цілеспрямований процес, зафіксований у тексті. Сучасне суспільство структурно залишається продуктом тієї фундаментальної трансформації свідомості, яка відбулася з винайденням писемності.

Писемність, книгодрукування та масове читання є технологіями, які не лише зберігають інформацію, але й активно формують людську свідомість і соціальні структури. Розуміння їхніх негативних наслідків – відчуження знання, стандартизації мислення та розмиття епістемічної відповідальності – є критично важливим. Історичний аналіз цих медіа-трансформацій надає необхідний концептуальний апарат для осмислення сучасних викликів так званої «Четвертої революції», де цифрові технології створюють нові, ще більш комплексні форми взаємодії людини та інформації.

Розвиток технологій від писемності до цифрової Інфосфери демонструє послідовний процес відчуження людини від акту безпосереднього творення смислу. Від початкового застигання семіозису та догматизації сакрального тексту суспільство перейшло до стандартизації мислення епохи Гутенберга, а згодом – до сучасної прекарізації знання. Дифузія відповідальності у складних мережевих структурах Інфосфери є фундаментальним викликом не лише для освітніх інституцій та стандартів академічної доброчесності, а й для самої суті людського мислення як усвідомленого та відповідального семіотичного акту.

Список використаних джерел

1. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Інформаційна революція: соціоантропологічні та світоглядні трансформації. *Інформація і право*. 2021. № 4 (39). С. 22–34. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4\(39\).248549](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).248549)

2. Михайлюк О. В., Вершина В. А. Інформація і реальність: проблеми відображення, сприйняття та інтерпретації. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2024. Вип. 7 (1). С. 43–49. DOI: <https://doi.org/10.15421/342414>
3. Платон. Діалоги / Пер. з давньогрек. Київ: Основи, 1999. 395 с.
4. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ: Києво-Могилянська академія, 2015. 301 с.
5. Прудникова О. В. Інформаційна культура: концептуальні засади та світоглядний сенс: монографія. Харків: Право, 2015. 352 с.
6. Assmann J. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press, 2011. 319 p.
7. Eaton S. E. *Plagiarism in Higher Education Tackling Tough Topics in Academic Integrity*. ABC Clio, 2021. 230 p. DOI: 10.5040/9798400697142
8. Floridi L. *The Fourth_Revolution How the infosphere is reshaping*. Oxford University Press, 2014. 248 с.
9. Goody, J. *The domestication of the savage mind*. Cambridge University Press, 1977. 179 p.
10. *Human Nature: Justice versus Power Noam Chomsky debates with Michel Foucault*. 1971. URL: <https://chomsky.info/1971xxxx/> (дата звернення 13.01.2026).
11. Information. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2012. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/information/> (дата звернення: 10.02.2026).
12. Innis H. A. *Empire and communications*. Toronto: Dundurn Press, 2007. 287 с.
13. Kelly P. The invention, transmission and evolution of writing: insights from the new scripts of West Africa. *Paths into Script Formation in the Ancient Mediterranean*. Studi Micenei ed Egeo-Anatolici. 2019. P 189–209.
14. McLuhan, M. *The Gutenberg galaxy: The making of typographic man*. Toronto: University of Toronto Press, 1962. 293 p.
15. Raposa M. L. On the naturalist foundations of any truly general theory of signs. *Chinese Semiotic Studies* 2025. № 21 (3). P. 323–333. DOI: <https://doi.org/10.1515/css-2025-2017>
16. Ong W. J. *Orality and literacy: The technologizing of the word (30th anniversary ed.)*. Routledge, 2012. 214 p.
17. Schmandt-Besserat D. The Evolution of Writing. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. Elsevier, 2014. P. 1–15. URL: https://sites.utexas.edu/dsb/wp-content/uploads/sites/3043/2014/01/evolution_writing.pdf (дата звернення: 20.02.2026).
18. Wiener N. *The human use of human beings: Cybernetics and society (Revised ed.)*. Doubleday, 1954. 241 p.

References

1. Dzoban O. P., Zhdanenko S. B. (2021). Informatsiina revoliutsiia: sotsioantropologichni ta svitohliadni transformatsii [Information revolution: socio-anthropological and world-view transformations]. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 4 (39), 22–34. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4\(39\).248549](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).248549) [in Ukrainian].
2. Mykhailiuk O. V., Vershyna V. A. (2024). Informatsiia i realnist: problemy vidobrazhennia, spryiniattia ta interpretatsii [Information and reality: problems of reflection, perception and interpretation]. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 7 (1), 43–49. DOI: <https://doi.org/10.15421/342414> [in Ukrainian].
3. Platon. (1999). Dialohy [Dialogues] / Per. z davnohr. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
4. Pocheptsov H. H. (2015). Teoriia komunikatsii [Communication theory]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].
5. Prudnykova O. V. (2015). Informatsiina kultura: kontseptualni zasady ta svitohliadni sens [Information culture: conceptual foundations and worldview meaning]: monohrafiia. Kharkiv. Pravo [in Ukrainian].

6. Assmann J. (2011). Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge University Press.
7. Eaton S. E. (2021). Plagiarism in Higher Education Tackling Tough Topics in Academic Integrity. ABC Clio. DOI: <https://doi.org/10.5040/9798400697142>
8. Floridi L. (2014). The Fourth_Revolution How the infosphere is reshaping. Oxford University Press.
9. Goody J. (1977). The domestication of the savage mind. Cambridge University Press.
10. Human Nature: Justice versus Power Noam Chomsky debates with Michel Foucault. (1971). URL: <https://chomsky.info/1971xxxx/> (accessed: 13.01.2026).
11. Information. (2012). Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/information/> (accessed: 10.02.2026).
12. Innis H. A. (2007). Empire and communications. Toronto: Dundurn Press.
13. Kelly P. (2019). The invention, transmission and evolution of writing: insights from the new scripts of West Africa. Paths into Script Formation in the Ancient Mediterranean. Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, 189–209.
14. McLuhan M. (1962). The Gutenberg galaxy: The making of typographic man. University of Toronto Press.
15. Ong W. J. (2012). Orality and literacy: The technologizing of the word (30th anniversary ed.). Routledge.
16. Raposa M. L. (2025). On the naturalist foundations of any truly general theory of signs. Chinese Semiotic Studies, 21 (3), 323–333. DOI: <https://doi.org/10.1515/css-2025-2017>
17. Schmandt-Besserat D. (2014). The Evolution of Writing. International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences. Elsevier, 1–15. URL: https://sites.utexas.edu/dsb/wp-content/uploads/sites/3043/2014/01/evolution_writing.pdf (accessed: 20.02.2026).
18. Wiener N. (1954). The human use of human beings: Cybernetics and society (Revised ed.). Doubleday.

Отримано 10.03.2026.

Прийнято до друку 25.03.2026.

Опубліковано 08.04.2026.

Received 10.03.2026.

Accepted for publication 25.03.2026.

Published 08.04.2026.